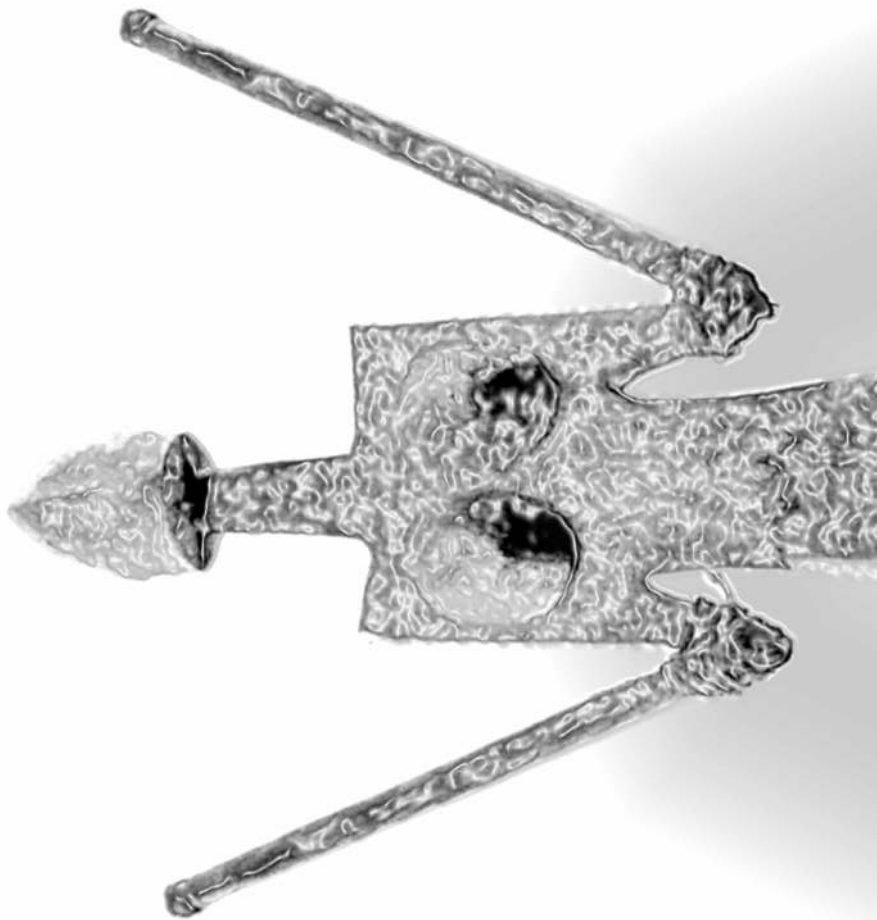

Symbolista rajankäyntiä Afrikan värikartalla

Arvoitus: Kaksi yhdysvaltalaisista miestä Afrikassa, toisella Harvardin yliopistoa mainostava teepaita, toisella valkoinen perusmalli. Toinen miehistä on musta, toinen valkoinen. Kysymys kuuluu: minkä värinen on Afrikka?

”Olivathan tämän kaupungin rakentajat mustia, olivathan, samanlaisia kuin minä.” Tähän tapaan kyselee vastaan tulijoilta yhdysvaltalainen tutkija Henry Louis Gates Jr. kiertäessään Afrikkaa muinaisia sivilisaatioita etsimässä. Gatesin pyhiinvaellus on taltioitu tv-sarjaksi ”Afrikkalainen matka”. Tämä Gatesin itsensä käsikirjoittama sarja nähtiin Suomen tv:ssä kesällä 2000.

Harvardin yliopistoa mainostavassa teepaidassaan pitkin ja poikin Afrikkaa kekkaloivan Gatesin ainoana tarkoituksena näyttäisi olevan sen todistaminen, että Afrikan menneisyydestä löytyy eurooppalaisiin sivilisaatioihin verrattavia tai mieluummin niitä edellä olleita ”mustia” kulttuureita. Mittapuut ovat kaikessa korkeakulttuurisuudessaan eurooppalaista tekoa: Gates kehää onnesta, kun hänelle Timbuktussa näytetään afrikkalaisten Afrikan omilla kielillä kirjoittamia *kirjoja*.

Afrikan kulttuuristen saavutusten esille tuominen on strategia, jonka tarkoitus on tasapainottaa Euroopassa ja Yhdysvalloissa vallitsevaa käsitystä afrikkalaisten takaperoisuudesta. Tässä mielessä ylilyönnitkin ovat paitsi sallittuja myös tervetulleita. Olemme auttamattoman tietämättömiä, ainakin mitä Afrikkaan tulee. (Gates on tietysti oikealla ja kaikin puolin kannatettavalla asialla,

joten pesunkestävänä valkoisena liberaalina joudunkin pyytämään häneltä anteeksi alistaessani hänet tässä argumentaationi varoittavaksi esimerkiksi.)

Gatesin ristiretkellä on tarkoituksellinen tiedonintressi: hän ei ole matkalla niinkään Afrikan kuin niin kutsuttujen afrikanafrikkalaisten idealisoituun menneisyyteen. Omien juurien etsintä on tietysti mitä luonnollisinkin pyrkimys, mutta Gates tekee sen sarvikuonon lailla eteenpäin rynnistäen ja sivuilleen vilkuilematta. Hän asettaa matkakohteensa afrikanafrikkalaisen (lue: mustan) identiteettinsä tukipuuksi. Tai siltä asetelma näyttää Suomen televisiosta katsottuna. Tässä mielessä intentio ja katsoja eivät kohtaa: sarjahan on suunnattu nimenomaan amerikkalaiselle yleisölle ja sen tarkoitus on antaa aineksia afrikanafrikkalaiseen identiteetin työstämiseen.

Gatesin mission tekee ongelmalliseksi tapa sovittaa havainnot ennalta käsikirjoitettuun ideaan, puhtaan homogeneiseen idylliin, jollaiseksi hän näyttäisi mieltävän oman alkuperänsä, sen Afrikan josta hänen esi-isänsä vietiin väkivallalla Amerikkaan. Gatesin näkökulma totalisoi Afrikan – kieltää sen sisäiset erot – ja essentialisoi mustuuden, joka puolestaan kytkeytyy ongelmattoman tuntuiseksi ihon väriin. Gatesille Afrikka on

diasporassa elävien afrikanafrikkalaisen (lue: amerikanmustien) luvattu maa, ja sellaisena sen täytyy täyttää tietyt edellytykset, jotka määräytyvät afrikanafrikkalaisesta kontekstista.

Turisteja bongaamassa

Vaikka Gates kävisikin ulkonäkönsä puolesta afrikkalaisesta, hänen amerikkalaisuutensa paljastuu viimeistään silloin, kun hän avaa suunsa. Kenties hänen ulkoisessa olemuksessaankin on jo jotain, kuten kävelytyyli ja tietty tapa havainnoida ympäristöään, joka riittäisi paljastamaan hänet ei-afrikkalaiseksi. Ainakin kameran edessä hän esiintyy kaikkitietävänä matkappaana, eikä yrityksistään huolimatta oikein onnistu uimaan Afrikan liiveihin. Harvard-teepaidan vaihtuminen kenialaisen Tusker-oluen mainospaidaksi ei ole riittävä ele muodonmuutoksessa yhdysvaltalaisesta professorista afrikkalaiseksi.

Mombasalaisessa hotellissa Gates istuu tylsämielisen näköisenä jalat pöydällä seuraamassa turisteille tarkoitettua tanssiesitystä, ”afrikkalaista viihdettä”, mutta kun Gates vihdoinkin pääsee seuraamaan ”aitoa” afrikkalaista (lue: mustaa) kulttuuriperformanssia, hän päästää sisäisen

Afrikan kulttuuristen saavutusten esille tuominen on strategia, jonka tarkoitus on tasapainottaa Euroopassa ja Yhdysvalloissa vallitsevaa käsitystä afrikkalaisten takaperoisuudesta. Tässä mielessä ylilyönnitkin ovat paitsi sallittuja myös tervetulleita. Olemme auttamattoman tietämättömiä, ainakin mitä Afrikkaan tulee.

afrikkalaisensa valloilleen. Hänen päänsä nykyä rytmikkäässä menossa mukana kuin innokkaimmalla valkoisella liberaalilla konsanaan. Voisipa miltei kuvitella, että Gates on yksi heistä, afrikkalainen. Ainoastaan amerikkalaisille tyyppinen patroniseeraava hymy ja veljeyttä tiheästä katseesta tulkittavat vähämieliset kohteliaisuudet tyyliin ”Oh yeah, this is great” paljastavat, kuka joukosta on Harvardin professori. Teepaitaa ei edes tarvita.

Turistihotellissa Gates on kuitenkin luontevimmillaan, kulttuurikriitikko, joka asettuu hieman syrjään rahvaasta voidakseen tehdä objektiivisia havaintoja. Intellektuellina hänen on helppo rakentaa ero itsensä ja ”turistien” välille. Toisin kuin turisteille varta vasten räätälöityä eksotiikkaa etsivät valkoiset (tai niin sarjassa ainakin annetaan ymmärtää), Gates ei tyydy epäaitoon vaan etsii autenttista, pikimustaa Afrikkaa. Hotellin tanssiesityksestä sarjan kertoja toteaa: ”Lisävaloa suahilien kulttuuriin ei löydy ainakaan täältä.” Miksi ei – eikö vierailijoiden viihdyttäminen ole kulttuuria? Onko kulttuuria siis vain se, mikä täyttää tietyt (eurooppalaisittain määrittyvät) aitouden ja alkuperäisyyden vaatimukset?

Itse asiassa eurooppalaisten (lue: valkoisten) matkailijoiden läsnäolo saa Gatesin vihaiseksi. Kun kamera seuraa palmurannalla kävelevää Gatesia, tämä tunnustaa: ”En koskaan totu siihen, että [tällaisissa] afrikkalaisissa matkakohteissa näkee vain mzunguja, tai siis valkoisia ihmisiä. Se kismittää. Kun näkee kaikki mustat palvelijat, öhmm, lähinnä nuolemassa eurooppalaisten turistien takapuolia. Mustia turisteja ei näy missään, ei edes [paikallisia] yläluokan edustajia. Minusta se on hyvin häiritsevää.”

Luvatussa maassa

Professori Gatesille kelpaa siis vain musta väri. Valkoisen lisäksi Gatesia kismittää myös muut vaaleammat värisävyt. Kun Afrikan itärannikon suahilit kertovat ylpeinä polveutuvansa arabeista, Gates

tivaa heiltä melkein vihaisena, että eikö heillä muka ole afrikkalaisia (lue: mustia) esi-isiä. – Herranen aika, näkee hän sen nyt paljalla silmilläänkin, ajattelee Gatesin kovisteluun samastuva katsoja. Lopulta selviää, että arabiesi-illä on ollut mustia (lue: afrikkalaisia) jalkavaimoja. Saatuaan haastateltavaltaan tunnustuksen Gates on silmin nähden tyytyväinen. Itärannikon kehittynyt suahilikulttuuri on siis ainakin osittain mustaa (lue: afrikkalaista). Suahilin kielikin on syntaksiltaan afrikkalainen (lue: musta), kuten Gateskin hyväksyvästi toteaa.

Arabijuuristaan ylpeä suahili ei sovi Gatesin amerikanafrikkalaiseen ajatusmalliin, jossa Afrikka näyttäytyy ensisijaisesti Yhdysvaltain mustien kotimaana. Gates kertoo, että Nubia ja Timbaktu olivat ainakin hänen nuoruudessaan myyttisiä paikannimiä amerikanafrikkalaisille (lue: amerikanmustille). Gates etsii totuutta myytin takaa. Näyttäisi kuitenkin siltä, että Gates mieluummin osoittaisi amerikanafrikkalaisten Afrikkamyyttien todenvastaavuuden kuin niiden ideologisen konstruktioluonteen.

Gatesin matka afrikkalaisen (lue: mustan) kulttuurin muistomerkeille ei siis suuntaudu ainoastaan maantieteelliseen tai historialliseen Afrikkaan, vaan amerikanafrikkalaiseen jälkikäteiskonstruktioon nimeltä Afrikka. Kun eurooppalaiset tutkimusmatkailijat aikoinaan korostivat eroja itsensä ja Afrikan välillä, Gates etsii samuutta, joka sekin tuntuu liittyvän epäilyttävällä tavalla ihon väriin. Vaikka strategia on päinvastainen, ainakin osa eroista vahvistuu entisestään. Koska ’musta’ viittaa sekä ihmisten ihonväriin että mustan värin tuottamiin konnotaatioihin (pimeys, kuolema, pahuus, lika jne.), asetelma toistaa siirtoma-ajalta tuttua ajattelutapaa, joka siirtää mustuuteen liitetyt kulttuuriset merkitykset tummaihoisiin ihmisiin.

Gatesin tutkimusmatka afrikkalaisen (lue: mustan) sivilisaation raunioille muistuttaa ihanteellisuudessaan eurooppalaisten kuvitelmia syvällä Afrikassa sijaitsevasta sivilisaatiosta, jota hallitsi kristitty

kuningas Johannes Presbyteeri. Vaikka Johannes ei tarinan mukaan ollutkaan ihan vitivalkoinen, hän olisi epäilemättä ansainnut eurooppalaisten silmissä saman statuksen kuin japanilaiset Etelä-Afrikan apartheid-ajan rotuluokituksissa: ”kuniavalkoinen”. Johannes Presbyteeriä koskevasta tarinoista oli se hyöty, että Afrikan mantereelta havaitut todisteet sivilisaatiosta saatettiin laskea hänen ansioikseen, jolloin jaottelu primitiivisen Afrikan ja siviloituneen Euroopan välillä ei asettunut kyseenalaiseksi. Samalla tavoin Gates pyrkii konstruoimaan ”vihollisrintaman” takana toimineen alkuperäisen afrikkalaiskulttuurin, jonka saavutuksissa ulkopuolisilla (arabeilla ja eurooppalaisilla) ei ole ollut osaa eikä arpaa.

Etsivä löytää, ja niin löytää professori Gateskin etsimänsä, historiankirjoituksessa laiminlyödyn afrikkalaisen (lue: mustan) sivilisaation monine ilmenemismuotoineen. Nubia oli – toden totta – merkittävä ja kehittynyt sivilisaatio, ja sen asukkaat olivat – toden totta – mustia. Gates on kuitenkin niin tehtävänsä sokaisema, ettei huomaa ympärillään vilisevää, heterogeenista Afrikkaa. Hän ei tule ajatelleeksi, että suahilit ovat yhtä afrikkalaisia kuin ne, joille hän myöntää autenttisen afrikkalaisuuden statuksen. Hän ei näytä havaitsevan, että kaikki afrikkalaiset eivät suinkaan ole mustia, ”samanlaisia kuin hän”, ja että afrikkalaisuus ei olekaan – ja tokkopa on koskaan ollutkaan – mikään puhdas kategoria.

Hieman samaan tapaan kuin Israelia perustettaessa unohdettiin alueella tuolloin jo sukupolvien ajan asuneet ihmiset, joista suurin osa ei suinkaan ollut juutalaisia, Gatesin luvattu maa määrittyy yksinomaan amerikanafrikkalaisten (lue: amerikanmustien) unelmien mukaan: Afrikka on maanosa, jossa asuu mustia ihmisiä. Piste. – Siinä on turha suahilien ja muiden epämustien tulla urputtamaan, kyllä meillä Harvardissa tiedetään, millaisia ihmisiä afrikkalaiset (lue: mustat) ovat!

Kenties Gates ei ole kuullut kenialai-

Kenties Gates ei ole kuullut kenialaisen historioitsijan Ali Mazruin teesistä, jonka mukaan Afrikalla on kolmoisperintö (triple heritage): afrikkalainen, itäinen ja läntinen. Kyse ei ole vain 1800-luvulta alkaneesta kulttuurien välisistä kohtaamisista, vaan vuorovaikutusta eri maailmankolkkien kesken on ollut maailman sivu.

sen historioitsijan Ali Mazruin teesistä, jonka mukaan Afrikalla on kolmoisperintö (*triple heritage*): afrikkalainen, itäinen ja läntinen. Kyse ei ole vain 1800-luvulta alkaneesta kulttuurien välisistä kohtaamisista, vaan vuorovaikutusta eri maailmankolkkien kesken on ollut maailman sivu.

Kaiken lisäksi Gates edustaa itsekin kulttuuria, joka on läpikotaisin sekoittunut ja siis peruuttamattoman ”epäpuhdas”. Riippumatta siitä, minkä värisiä esi-isiä ja -äitejä kullakin amerikanafrikkalaisella on, he ovat kuitenkin amerikkalaisia. Heidän afrikkalaisuutensa on väistämättä konstruktio, vaikka sitä voidaanakin perustella alkuperällä ja sillä, että afrikkalaiset esi-isät ja -äidit tuotiin maahan vastoin tahtoaan.

Amerikanafrikkalainen etninen identiteetti on itse asiassa mitä sattuvin esimerkki identiteetin konstruktivisesta luonteesta siitäkin huolimatta, että ihon väri näyttäisi tarjoavan tuolle etnisyydelle biologisen perustan. Toisaalta saattaa olla niin, että juuri amerikanafrikkalaisten ”epäpuhdas” selittää Gatesin innon korostaa afrikkalaisuuden ”puhtautta”. Gates etsii siis ”epäpuhtaalle” etniselle identiteetilleen alkuperää, puhdasta mustuutta.

”Afrikka”, jonka amerikanafrikkalainen etnisyyden rakentaa erityisyyteensä taakkeksi, poikkeaa varmasti siitä Afrikasta, jonka professori Gates löytää ympäriltään ohjelmasarjaa tehdessään. Ennalta laadittua kognitiivista käsikirjoitusta ei voi kuitenkaan muuttaa. Jos sarjan otsikkona olisi ”Arabialais-afrikkalainen matka”, se ei vetoaisi ainakaan niihin, joille mustan ”rodun” kunnianpalautus on ensiarvoisen tärkeä ja kaiken muun ohittava tehtävä.

Afrikan itärannikon suahilikulttuuria käsittelevä sarjan jakso päättyy kertojan suulla esitettyyn ajatukseen siitä, kuinka monta vuotta on tarvittu amerikanmustien muuttamiseen ”neekereistä” ”amerikanafrikkalaisiksi”. Varsin ongelmattoman tuntuisesti kertoja tekee rinnastuksen Yhdysvaltojen ja Afrikan itärannikon välille sanoessaan jakson lop-

pukaneettina: ”Kenties suahilitkin opivat joskus kutsumaan itseään afrikkalaisiksi.” Afrikan muinaisten kulttuurien arabivaikutteita etsivä arabiprofessori näkisi asian varmasti toisin.

Epäjärjestyksen pelko

Suahilikulttuuri ei sovi Gatesin Afrikaprojektioon, joka on yhtä mustavalkoinen kuin eurooppalaisilla tutkimuskäsitteillä. Suahili on mulatti, ei musta eikä valkoinen, varsinainen sekasotku. Kenian edustalla sijaitsevalla Lamun saarella Gatesia kiusaa kaikkialla näkyvä itämaisuus. Gatesin helpotukseksi suahilikulttuuri on kuitenkin etelämpänä sijaitsevassa Mombasassa muuttunut Lamun katukuvaa ”afrikkalaisemmaksi” (lue: mustemmaksi). Mombasa on Gatesin mukaan ”luonteva osa nykypäivän Afrikkaa”, toisin kuin arabialainen Lamu.

Timbuktussa Gates on jo valmis ohittamaan sen tosiasian, että siellä sijaitseva ”korkeakulttuuri” on olennaisilta osin itämaista tuontitavaraa, sillä vastaantulevat ihmiset ovat vastaansanomattoman mustia (lue: afrikkalaisia). Ja lukutaitoisia, mikä Gatesia tietysti ilahduttaa. Se, että kieli, jota kaikki osaavat lukea, on nimenomaan arabia, ei suurpiirteiseksi heittäytyvää Gatesia näytä enää harmittavan.

Antropologiassa on esitetty, että kategorioiden puhtaudesta ja symbolisista rajoista huolehtiminen on ominaista kaikille ihmisyyteille. Pyhä ja epäpyhä, puhtaus ja lika, me ja ne muut – kategoriat on pidettävä selvärajaisina, eikä niitä saa missään tapauksessa päästää sekoittumaan. Erityisesti ”rodullinen” sekoittuminen on edustanut historiasta tutuina seurauksina uhkaa, jonka estämiseksi on ryhdytty mitä julmimpiin varotoimiin.

Suahilien kaltaiset kulttuuriset *hybridit* sotkevat symbolisten rajojen vartiointiin perustuvan maailmankuvan järjestyksen ja haastavat rajojen selväpiirteisyyden. Suahili ei mahdu siihen sym-

metriseen maailmanselitysmalliin, jossa itse ja toinen määrittävät toinen toisensa, musta valkoista ja päinvastoin. Suahili on sekä-että suhteessa dualistiseen joko-taihin. Siinä on kulttuuristen ”epäpuhtausten” kauhua herättävä salakavalainen voima ja siinä on sen lumo. Sekoituksessa on kielletyn hedelmän maku.

Armon maa

Toinen tv:n tarjoama kurkistusaukko: Pienikokoinen valkoinen heppu valkoisessa teepaidassa ja farkuissa konserttilavalla Zimbabwen Hararessa. Ympäriällä ”etnisiin” asuihin sonnustautuneita mustia muusikoita, edessä monivärinen yleisö, kuin valkoisen liberaalin toiveuni. Miekkonen astuu vaatimattomasti syrjään, kun lavalle saapuvat laulaja Miriam Makeba ja trumpettisti Hugh Masakela. Kollegiaalinen kunnianosoitus. – Mandela pitää vapauttaa, laulavat Makeba ja Masakela. Lauluun on yllättävän helppo yhtyä suomalaisissakin kotikatsomoissa.

Singer-songwriter-perinnettä jatkava Paul Simon on eittämättä yksi amerikkalaisuuden ikoneita. Kun hän päätti mennä Etelä-Afrikkaan tekemään *Graceland*-levynsä (1986) paikallisten muusikoiden kanssa, koko poliittisesti tiedostava maailma paheksui. Teollaan Simon rikkoi Etelä-Afrikan apartheid-hallitusta vastaan julistettua boikottia. Apartheid oli *toinen* (sivistyneen Euroopan kääntöpuoli), joka meidän piti eristämisen aina hamaan siihen päivään saakka, kunnes maan musta enemmistö saa täydet kansalaisoikeudet. Boikotin varjopuoli oli tietysti se, että myös maan musta enemmistö tuli eristetyksi muusta maailmasta. Etelä-Afrikasta tuli liberaalin maailman bantustan, erilliskehityksen vyöhyke.

Saattaa olla, että jos Simonin laulut olisivat olleet avoimen poliittisia, hän olisi saanut paitsi anteeksi myös hyväksyvää selkään taputtelua, mutta ei, taiteilija lauloi tapansa mukaan niitä näitä, rakkaudesta ja ties mistä turhanaikaisesta. Taitaapa teksteistä löytyä myös varsi-

naista *nonsenseä*, siis ihan sitä itseään. Se ei ollut korrektia (hyvän käytöksen mukaista eli siis sivistynyttä), sillä Etelä-Afrikan asioihin sai sekaantua vain poliittisesti: eri väristen muusikoiden keskinäinen hauskanpito ei kritiikin mukaan edistänyt kuin korkeintaan apartheid-hallituksen puhaltamaa kuplaa, jonka mukaan kaikki oli Etelä-Afrikassa hyvin.

Gracelandin laulujen sanoissa ei siis oteta – ainakaan eksplisiittisesti – kantaa Etelä-Afrikan silloista apartheid-hallitus-

ta vastaan. Mutta sitten tulee iso mutta: albumi kokonaisuudessaan on kannanotto tai ainakin mitä raskauttavin todiste apartheidia eli kategorioiden kategorista erilläänpitoa vastaan. *Graceland* osoittaa kaikenlaisen – niin ”rodullisen”, kulttuurisen kuin sosiaalisenkin – sekoittamisen kaikin puolisen oivallisuuden. *Graceland* on rikkuri, sillä se lipeää siitä taistelusta, jonka rintamasuunta on ”pahaa” vastaan ”hyvän” puolesta. Elämä ei kuitenkaan asetu jäännöksettä manikealai-

suuden vaakakuppeihin. *Gracelandin* kaltainen interventio sotkee sen ajattelumallin, johon sekä valkoinen liberalismi että apartheid perustuvat.

Simon on taiteilija eikä poliitikko, hän yhdistelee värejä, ei erottele niitä. Hänen motiivinaan oli tehdä yhteistyötä kunnioittamiensa eteläafrikkalaismuusikoiden kanssa. Lopputuloksena oli musiikillinen sekametelisoppa, jossa on niin paljon innovatiivista synteisiä, synkretiaa ja transkulturaatiota, että etnologeil-

”

Suahilien kaltaiset kulttuuriset hybridit sotkevat symbolisten rajojen vartiointiin perustuvan maailmankuvan järjestyksen ja haastavat rajojen selväpiirteisyyden. Suahili ei mahdu siihen symmetriseen maailmanselitysmalliin, jossa itse ja toinen määrittävät toinen toisensa, musta valkoista ja päinvastoin.”

le riittäisi töitä sen teoretisoimiseksi maailman tappiin saakka.

Eläköön ero!

Matka länsimaisen popkulttuurin pyhälle paikalle, Elvis Presleyn kotiin Gracelandiin, kulki suoraan Afrikkaan. Kulttuurihistoriallisesti välimatka on lyhyt, kuten rockin historiasta tiedetään. Kun politiikka näyttää monesti pidentävän

etäisyyksiä, kulttuurilla on kyky lyhentää niitä. Se, että Paul Simon ei levyprojektin aikana yrittänyt muuttua afrikkalaisemmaksi kuin afrikkalaiset itse, vaan teki itsensä kuuloista musiikkia, osoittaa, että eri kulttuureista peräisin olevien ainesten yhdistely ei ainoastaan sekoita vaan myös mahdollistaa erojen hedelmällisen yhteiselon. Paul Simon teki levyllisen ”afrikkalaista” musiikkia olematta yhtään vähemmän ”Paul Simon”, menettämättä mitään ominaislaadustaan.

Paul Simonia tuskin mainitaan, kun puhutaan Afrikan puolesta toimineista valkoisista liberaaleista. Hänen Afrikanvisiittinsä seurauksena oli kuitenkin maailman parasta musiikkia, parasta ”maailmanmusiikkia” sanan sotkuisimmassa ja syvällisimmässä merkityksessä.